

Perestrojkan i Sovjet snubblar vidare

Stefan Hedlund granskar här det program för ekonomisk återhämtning som lades fram i november 1989 av Leonid Abalkin, chef för den sovjetiska reformkommissionen. Programmet balanserar mellan de ideologiska blockeringarna på lägre nivåer och de sovjetiska ekonomernas teoretiska oförmåga. Det största problemet för reformarbetet är dock sovjetmänniskans under lång tid inlärda hjälplöshet.

De senaste månadernas turbulenta händelseutveckling har i grunden förändrat Europa, och reaktionerna har naturligt nog varit blandade. Förändringar som i det gamla "Östeuropa" har hälsats med ovationer och jublande glädje, har i EG-högkvarteret mottagits med något mindre yvig tillfredsställelse. I Sverige har EG-debatten skjutit ny fart, i Polen oroar man sig för tyska territoriella anspråk, i Jugoslavien står den federativa statsbildningen inför sin upplösning. Panoramat över nya problem och svårigheter är brett, men genomgående är att vi nu står inför en helt ny situation och en helt ny utveckling. Alla gamla sanningar om efterkrigstidens Europa är slut.

I denna situation är det både naturligt och förståeligt att massmediernas rapportering främst koncentreras på dagsaktuell politisk utveckling. Samtidigt är det emellertid också något beklagligt att så sker, så

tillvida att framtiden inte skapas av politisk förändring allena. I takt med att euforin över de politiska förändringarna griper omkring sig, når oss också en allt stridare ström av varningsrop beträffande ekonomiskt sönderfall och ekologiskt sammanbrott. Särskilt dramatisk är denna kontrast i det sovjetiska fallet, där vi nu bakom perestrojkaromantik och gorbyfeber börjar skymta de första tecknen av ett ekonomiskt och ekologiskt ragnarök som kan komma att anta spektakulära proportioner.

Då det här knappast rör sig om någon avlägset belägen liten bananrepublik förtjänar dessa varningstecken att tas på fullaste allvar. I synnerhet förefaller det angeläget att närmare granska vad de valhända sovjetiska reformförsöken egentligen är *avsedda* att innehålla, och därmed också vilken tilltro det kan vara befogat att hysa till deras verkningsgrad. Syftet med denna artikel är att göra en sådan granskning, med utgångspunkt i det program för ekonomisk återhämtning som i november 1989 lades fram av Leonid Abalkin, Sovjetunionens vice premiärminister och – som chef för den ekonomiska reformkommissionen – den för närvarande mest framträdande av de sovjetiska reformekonomerna.

Docent STEFAN HEDLUND är verksam vid Nationalekonomiska institutionen, Lunds universitet. Han har i sin forskning främst sysslat med Sovjets ekonomi och jordbruksekonomi.

I Abalkins egna formuleringar består det föreslagna programmet av tre delar: (a) "reformens tanke, dess vetenskapliga grundvalar och den rådande situationens huvuddrag", (b) "övergångsperioden, reformens etapper och innehåll" och (c) "uppläggning av arbetet för reformens genomförande". Låt oss närmare studera vardera av dessa tre avsnitt.

Reformens tanke

Ideologisk inramning

Den inledande frågeställningen rör egentligen inte stort mycket mera än den rent ideologiska inramningen, och därmed naturligtvis också den politiska legitimeringen av det gorbatsjevskareformarbetet. Följaktligen möter vi här ett stort antal av de gamla dogmer och stereotyper som idag är så befriande frånvarande från polsk, tjeckoslovakisk och ungersk reformdebatt. Att blotta valet av rubrik på detta avsnitt, dvs reformens påstått "vetenskapliga grunder", osökt för tankarna till det stalinistiska kommandosystemets pretentioner på vetenskapligt korrekt socialism inspirerar knappast någon optimism, och då man tar del av den fortsatta framställningen besannas farhågorna om att det nog inte är så särskilt väl beställt med nytänkande på det ekonomiska området.

Abalkin inleder med att konstatera att den ekonomiska reformen inte är någon skrivbordsprodukt, dvs att den inte "har fötts som en frukt av kabinettsresonemang", utan att den i stället har "uppstått ur själva livet". Även detta är en gammal stalinistisk floskel, vars tanke är att samhällets grundläggande dialektik automatiskt föder fram förändringar. Innebörden av detta resonemang är egentligen smält parodisk, då ju ordföranden i den ekonomiska reformkommissionen här explicit säger att det inte finns något av den sovjetiska ekonomikåren utarbetat och genomtänkt reformkoncept, utan att det som

hittills har hänt så att säga har hänt av sig självt. Säkerligen är det inte Abalkins avsikt att säga detta, men av verkligheten att döma pekar mycket på att det nog faktiskt är så det har gått till.

Att det är politikern och kommunisten, snarare än ekonomiprofessorn och akademiledamoten Abalkin vi möter i denna första avdelning av det nya reformprogrammet illustreras väl av följande programförklaring: "Reformen måste möta tidens utmaning, utnyttja den historiska chansen att demonstrera det socialistiska hushållningssystemets livsduglighet, dess förmåga att tillägna sig den moderna vetenskapens och teknikens landvinningar, dess humanistiska natur och skapande karaktär." I en situation där så gott som samtliga debattörer – i öst såväl som väst – tycks vara överens om det hittillsvarande sovjetiska systemets livsoduglighet, oförmåga till innovationer, inhumana natur och destruktiva kapacitet, är detta en i sanning enastående utmaning. Ur vilken maskin är det egentligen tänkt att denna nya gudomliga socialism skall komma? Här finns ett frågetecken av central betydelse som tyvärr löper outrätat genom hela reformdebatten.

Abalkins vidare konstaterande, att det reformpaket som antogs i juni 1987 representerade "en djupgående omvälvning i vårt tänkande, och ett samtidigt återgående till källorna, till den leninska uppfattningen om skapandet av ett ekonomiskt system och om dess styrning", kan inte uppfattas som annat än ideologiskt betingat snömos. Den verkligt stora, och förmodligen avgörande skillnaden mellan Sovjetunionen och dess forna vasallstater i Centraleuropa är att det för ryssarna inte finns någon sund verklighet att gå tillbaka till. Härefter ligger priset för sju decenniers xenofobi och självpåtagen intellektuell isolering, och att söka skylla över detta viktiga faktum medelst diffusa referenser till Lenin är i bästa fall patetiskt. Även om skillnaderna mellan Ryssland 1917 och Sovjetunionen 1989 kanske inte är så

stora som många vill tro, finns det dock fundamentala skillnader mellan den moderna industristatens och det agrart efterblivna samhällets respektive krav. Man kan undra vad den "evigt levande" Ledaran skulle haft att säga om problem som budgetbalans, penningmängdsexpansion och växelkurspolitik?

Efter denna inledande ideologiska akrobatik övergår Abalkin till att diskutera fyra stycken i hans mening "principiella" sakfrågor. Innehållet i denna presentation är mycket belysande för den kommunistiska stagnationsideologins fortsatt mycket starka psykologiska grepp, och de allvarliga hinder som härigenom reses för ett förutsättningslöst skärskådande av den ekonomiska krisens natur och krav på omedelbara åtgärder.

Reformen har en radikal karaktär

Under den första av dessa fyra punkter konstaterar Abalkin att "reformen har en radikal karaktär": "Det rör sig inte om att fräscha upp fasaden på en skröplig byggnad, utan om att krossa det kommandoadministrativa systemet, och att ersätta det med en kvalitativt ny modell för socialistisk hushållning." Nyckeln till mycket av det rena kaos som för närvarande karakteriserar den sovjetiska ekonomin står att finna i den senare delen av detta konstaterande. Samtidigt som man mycket framgångsrikt har lyckats krossa stora delar av det gamla systemet, har man nämligen så gott som fullständigt misslyckats med att skapa något nytt, och resultatet har knappast kunnat undgå att bli det kaos vi nu observerar. För att något antyda vilka nya uppgifter perestrojkan härigenom ställs inför lämnar Abalkin följande lägesbeskrivning:

Det administrativa systemet har visat sig duga till intet. . . utom till en politisk förödmjukelse som har gjort Ryssland till ett folkens driftkucku, utom till en outsäglig moralisk skada, åsamkad genom att styrelseskicket har byggt på att alienera samhället

från regimen, och på att avlägsna folkets känsla för lag och rätt, en moralisk skada som ännu orsakar kolossala materiella förluster, som hotar att bringa vårt land till tiggargastaven. Livet väntar inte. För att undgå att bli slutgiltigt besegrat måste vårt land omedelbart mobilisera hela bredden av sina produktiva krafter, något som är fullständigt omöjligt under det rådande administrativa styrelseskick som förkväver varje form av initiativ hos sitt folk och paralyserar såväl tanke som gärning hos de bästa av sina söner.

Att den sovjetiske vice regeringschefen finner detta citat vara en lämplig karakteristik över tillståndet i det land han satts att bistå med styret av är lindrigt uttryckt häpnadsväckande. Än mer slående är emellertid att det inte är hämtat från någon samtida glasnostuttolkare, utan från den ryske ekonomen Alexander Tjuprov, verksam för snart hundra år sedan. Abalkin erkänner härmed att man ännu inte, drygt sju decennier efter bolsjevikernas oblodiga statskupp, har lyckat bryta med det gamla Rysslands byråkratiska orörlighet, och med det därmed förenade totalitära förkvävandet av varje försök till förändring underifrån.

Abalkin talar om denna oförmåga att föra samhällsutvecklingen framåt som en historiens paradox, och konstaterar att det "med detta administrativa system inte blev några framsteg under förra seklet, och inte heller kommer att bli det mot slutet av detta sekel. Det gamla systemet har överlevt sig självt och komprometterat sig självt, och en återgång skulle vara liktydigt med att ge sig in en historisk återvändsgränd." Vackert så! Allt det gamla var fel, och allt det gamla skall bort. Men varifrån skall det nya komma, och hur skall det se ut? Dessa viktiga frågor söker fortfarande ett svar.

Politik och ekonomi

Abalkins andra "principiella" punkt slår fast att den ekonomiska reformen inte är

någon isolerad process, utan endast en komponent i den övergripande perestrojkan. Utan en samtidig radikal reform av det politiska systemet är den ekonomiska reformen inte möjlig, men tillsammans med en sådan reform skapas den ekonomiska basen för en demokratisk förnyelse av det sovjetiska samhället som helhet.

Just sambandet mellan politisk och ekonomisk reform är det utan varje jämförelse mest centrala av de problem som nu tornar upp sig framför de sovjetiska reformmakarna. All erfarenhet av tidigare försök att reformera den "reellt existerande" socialismen pekar nämligen entydigt på att politisk pluralism är en oundgänglig förutsättning för att en marknadsorienterad ekonomisk reform skall vara möjlig att införa. Varje övergång från plan till marknad måste ju leda till en omfördelning av både ansvar, makt och inkomster, vilket knappast kan undgå att väcka ett utbrett missnöje. I ett pluralistiskt system kan ett sådant missnöje kanaliseras och ventileras på ett sätt som kanske to m är produktivt, så tillvida att nya och bättre lösningar resulterar. I ett totalitärt system kommer det däremot att ignoreras, till dess att trycket inom systemet blir så starkt att det upplevs som ett politiskt hot. Då införes en "motreform", som i sin tur återför de gamla problem som utlöste den ursprungliga reformen osv, osv. Här etableras den för öststatsekonomierna så karaktäristiska pendelrörelsen mellan reform och motreform.

Alexanderhugget är att avskaffa kommunistpartiets ledande roll, något som redan har skett i flera av de gamla "vasallstaterna" och som är på väg att ske i en del av de sovjetiska republikerna. Trots dessa erfarenheter ägnar emellertid Abalkin, i en presentation av strategin inför framtiden som sträcker sig över inte mindre än tre hela tätttryckta tidningssidor, endast fyra spaltcentimeter åt att diskutera samband mellan politik och ekonomi. Dessa fyra centimeter består dessutom uteslutande av påståenden. Av detta är det svårt

att dra annat än pessimistiska slutsatser beträffande den framtida utvecklingen.

Reformens djup

Även den tredje av Abalkins fyra punkter är av klassiskt deklamatorisk natur: "Reformens djup och radikalitet innebär att den rör inte bara det ekonomiska livets yttre form och struktur, inte bara de centrala organens sammansättning och struktur, finans- och kreditssystemets instrument. Den tränger in i det ekonomiska systemets själva fundament, syftande till att förnya äganderättsrelationerna i all deras rikedom och mångfald. Endast på denna väg kan den nå uppställda mål." Just äganderätten är – tillsammans med behovet av prisreform – det för dagen i särklass mest infekterade av de problem som nu pockar på lösning, och det är kanske förståeligt att Abalkin väljer att mycket snabbt, utan varken analys eller konkreta poänger, ta sig förbi dessa hinder – förståeligt, men återigen knappast för framtiden inspirerande.

Fördjupad socialism

Som fjärde och sista punkt konstateras, att "reformen i allt sitt djup och all sin radikalitet inte är avsedd att ersätta socialismen med något annat system, med något amorft eller könlost samhälle. Den är avsedd att förnya socialismen, att ge den en andra andning. Detta får inte stickas under stol. Det socialistiska valet är inte något slagord eller någon ideologisk utsmyckning. Det är folkets val." Detta är anmärkningsvärda ord från Sovjetunionens utan (politisk) konkurrens ledande reformekonom, från mannen på vars axlar perestrojkans öde nu vilar. Efter att ha läst så här långt i hans program för ekonomisk förnyelse undrar man i andanom om det egentligen finns något konkret innehåll över huvud taget i denna reformprocess?

Mot en sådan undran kan förvisso invändas att Abalkin vet bättre, att han av

politiska skäl måste säga vissa saker som han egentligen inte själv tror på, men detta börjar bli ett något tröttsamt argument. Höga vederbörandes diskussioner kring perestrojkans krav och förutsättningar är ju inte primärt till för att underhålla finsmakare i väst, utan snarare för att upplysa de egna kollegorna och förmå dem till insatser i framtidskridandets tjänst, och mot bakgrund av det som ovan har sagts, undrar man verkligen vad de mindre begåvade kollegorna skall tänka. Särskilt allvarligt i detta perspektiv är dessutom att en helt nyutkommen lärobok i politisk ekonomi, författad av just Abalkin tillsammans med bl a politbyråmedlemmen Medvedev, av bedömare i både Sovjetunionen och i väst betraktas som ett markant steg tillbaka. Anmärkningsvärt är också att Medvedev har förklarat att någon alternativ text inte skall få publiceras.

Att det bakom den retoriska fasaden faktiskt finns en djup teorikris understryks särskilt av Abalkin, som då han presenterat sina fyra "principiella" punkter fortsätter med att konstatera vilket gap det finns mellan denna akademiska diskussion om den "nya" socialismen, å ena sidan, och de tidens krav som, å den andra, allt mer akut pockar på den politiska ledningens uppmärksamhet:

Naturligtvis är det förenat med en viss oro att tala om dessa allmänna frågor och förutsättningar när det framför oss tornar upp sig ett berg av olösta problem, när butikernas hyllor för varje dag blir allt tommare, när skorden ruttnar och byggarbetsplatser står stilla, när hela sektorer av vår ekonomi är paralyserade, en oro att de som lyssnar och som av oss förväntar sig ett svar kan uppleva en viss otillfredsställelse med dessa diskussioner.

Abalkin uttrycker sig naturligt nog försiktigt, men i hans framställning anar man, kanske mer än något annat, en mycket djup oro över att ingen tycks veta vad som kan och bör göras, eller vart man är på

väg: "Mig oroar allvarligt den teoretiska nonchalans som alltför ofta får överhanden, denna pragmatism som har slagit rot i den allmänna opinionen: låt oss nu få snabba resultat, och vart vi sedan skall gå – det spelar inte så stor roll."

Det talas ofta om att tiden snabbt rinner iväg, och att förutsättningarna för framgångsrika reformer lika snabbt försämras. Abalkins oro över den teoretiska krisen ger en anledning att se allvarligt på just tidsfaktorn, då risken är påtaglig att ett rejält sammanbrott kommer att inträffa innan man förmår ta sig samman och utforma ett seriöst åtgärds paket. En annan, minst lika allvarlig, faktor är emellertid att den allmänna opinionen mycket snabbt är på väg att utvecklas till det kanske allra största hindret i vägen för de åtgärder som förr eller senare måste vidtas. Även detta faktum börjar nu tränga sig på och oroa den politiska ledningen.

Folkets röst

Som en del av förberedelserna inför den konferens där Abalkins program presenterades, genomfördes en opinionsundersökning rörande befolkningens attityder till några verkliga nyckelfrågor. En del av dessa resultat redovisas av Abalkin. På frågan "Vad anser ni har framkallat våra nuvarande ekonomiska svårigheter?", svarade exempelvis mer än sjuttio procent att det här rörde sig om "misstag", något som kanske inte i sig är sensationellt, då just "misstag" är en populär officiell bortförklaring av fundamentala systemfel, men som nog bör vara något oroande då en majoritet av de tillfrågade ansåg att det här rörde sig om misstag både före och under perestrojkan. Mot bakgrund av Abalkins tal om "folkets val" av socialismen är det dessutom häpnadsväckande anmärkningsvärt att drygt tjugo procent av de tillfrågade ansåg "misstagens" orsaker vara förknippade med "socialismens själva natur". Med en klassisk

underdrift konstaterar Abalkin att detta är "mycket allvarligt".

Övriga ställda frågor ger inte stort mycket mera uppmuntran. Drygt hälften av de tillfrågade ser negativt på morgondagen, och ytterligare knappt en fjärdedel har svårt att uttala sig i denna fråga. På frågan om varifrån de största hoten mot perestrojkan kommer, svarar drygt 40 procent att det är byråkraternas motstånd, medan en fjärdedel skyller på maffians verksamhet. Först på tredje plats finner vi kritik av befolkningens arbetsanssträngningar. På frågan om vad som bör göras kräver drygt hälften "hårdare tag", medan runt 40 procent vill ha en skärpt statlig priskontroll. Först på tredje plats kommer en önskan om utvidgade möjligheter till arrende.

Detta sakernas tillstånd är i mångt och mycket en konsekvens av den klart populistiska ledarskapsstil som alltsedan mars 1985 har präglat Michail Gorbatjevs framtoning på hemmaplan. Konsekvenserna av råskäll mot byråkrater, av ett upprepat betonande av socialismens jämlikhet, av anklagelser mot de nya kooperativen för spekulation och maffiaanknytning, och av ett allmänt frikännande av såväl partiet som socialismen i allmänhet reflekteras nu mycket tydligt i den allmänna opinionen, så som den redovisas av Abalkin. Som man bäddar får man ligga brukar det heta, och den sovjetiska sängen av idag ser sannerligen inte särskilt inbjudande ut, åtminstone inte om man menar allvar med perestrojkans krav på ansvar, initiativ och marknadsanpassning.

Men vad är det då egentligen Abalkin har tänkt föreslå? Hela första avdelningen av hans framträdande formligen skriker ju efter ett genomtänkt teoretiskt koncept, efter ett paket av radikala åtgärder som förmår både skapa snabba resultat och vinna förtroende hos befolkningen. Står verkligen denna goda cigarr att finna i sinnevärlden?

Övergångsperioden

Del två av Abalkins strategi för framtiden har som ovan nämnts givits titeln "Om övergångsperioden, reformens etapper och dess innehåll". Uttrycket "övergångsperiod" är i detta sammanhang mycket medvetet valt, då det osökt för tankarna till Nikolaj Bucharins klassiska verk *Om övergångsperiodens politiska ekonomi*, publicerat 1920. Bucharin var ett av Rysslands och Sovjetunionens i särklass mest framträdande intellekt på det ekonomiska området, och även om det kanske inte är Abalkins direkta avsikt att sola sig i glansen från denne sedermera avrättade gigant, är det mycket uppenbart att han vill anknyta till den nostalgi som idag håller på att breda ut sig kring vad som kunde ha skett med socialismen – om det bara inte hade varit för Stalin. Särskilt brutal blir därför effekten när diskussionen i detta avsnitt inleds med ett mycket frankt konstaterande, att man ännu inte har något som helst teoretiskt koncept för hur övergången från gammalt till nytt skall ske:

Men hur vi ur den nuvarande situationen, ur åttio-talsslutets fulla verklighet, skall kunna ta oss till denna vackra bild, detta har vi dåligt reda på. Vi rör oss här med en i det närmaste fullständig avsaknad av en utarbetad teori för övergångsperioden, över huvud taget med en avsaknad av teori för de förändringar som pågår. Och just en sådan teori är oundgänglig för att ge svar på frågan om hur och på vilket sätt, med vilka redskap och i vilken ordning reformprogrammets olika åtgärder skall kunna förverkligas.

Andra sovjetiska ekonomer har sagt det i yvigare ordalag, men knappast med den lugna och slutgiltiga konsekvens som präglar Abalkins konstaterande, att man egentligen inte har någon aning om vad det är man håller på med. Som lök på laxen följer därefter en presentation av alla de sätt på vilka bakåtsträvare i all tysthet kan sabotera och skapa kaos. Ef-

ter denna massiva pessimism förväntar man sig knappast att möta något konstruktivt framåtblickande, men Gorbatsjovs favoritekonom lyckas trots allt samla sig till att presentera ett reformprogram i tre steg, som "under enorma och intensiva ansträngningar" är tänkt att inom fem-sex år skapa märkbara förbättringar, och förutsättningar för en på sikt snabb ekonomisk tillväxt.

Första etappen

Den första etappen i detta program ses som en kortsiktig, förberedande fas, avsedd att löpa endast fram till slutet av 1990, dvs fram till början av nästa femårsplan. Trots den korta tidsutdräkten menar Abalkin att "vi under just denna period är tvingade att genomföra en rad omfattande åtgärder". Mera konkret nämns tre "principiella problem", vilka måste lösas under denna "för-övergångsperiod" (*predperechodnyj period*). Först är det "oundgängligt att sopa rent på den ekonomiska grunden, på byggplatsen för de radikala förändringarna". Detta skall ske genom att "hejda tillväxten av negativa tendenser, ta ett första reellt steg på vägen mot ett finansiellt tillfrisknande av ekonomin, och stabilisera konsumtionsvarumarknaden. I praktiken omsätta de av regeringen utarbetade och av Högsta Sovjet fastställda åtgärderna på detta område, finna kraft och politisk vilja att föra den påbörjade politiken till sitt slut, inte stanna upp utan visa fasthet."

Därefter gäller det att "under loppet av denna mycket korta period" skapa "ett helt komplex av åtgärder och beslut, vilka är oundgängliga för att i praktiken omsätta den hushållningsmekanism som är förenad med övergångsperioden". Mer konkret rör det sig här om lagstiftning beträffande bl a banksystem, inflationsbekämpning, monopolföretag osv. För det tredje, och i särklass mest avgörande, gäller det att "åstadkomma en omsvängning i det social-psykologiska tillståndet i

landet, att återvinna folkets stöd, dess tilltro till den politiska ledningens förmåga att tygla de negativa tendensernas utveckling och att föra landet ut ur dess kritiska tillstånd".

Hur allt detta skall åstadkommas, inom loppet av drygt ett år, får vi emellertid inte veta, och detta bådär naturligtvis inte särskilt gott. Diffusa uppmaningar, att "inte gunga den gemensamma båten", lär nog inte förslå långt när hunger och köld för ytterligare bränsle till de mycket eldfångda nationalitetsmotsättningar som redan idag hotar att slita sönder Sovjetunionen som statsbildning.

Andra etappen

Den andra etappen av Abalkins program sammanfaller med början av nästa femårsplan, "som för första gången förkroppsligar den ekonomiska reformens ideologi", men är trots detta inte avsedd att löpa mer än två år. Innehållsmässigt är denna etapp i mångt och mycket lik den föregående, "ty på en period av föga mer än ett år förmår vi inte fullständigt lösa alla de problem som har hopat sig på det finansiella området, eller till fullo stabilisera konsumtionsvarumarknaden". Trots dessa reservationer, skall etapp två icke desto mindre inledas i en situation där alla nya lagar har vunnit kraft, och där alla pågående experiment med självstyre och självfinansiering har kommit att omfatta hela landet: "Det blir en principiellt ny situation, vilken vi redan idag måste utvärdera, anförande samtliga plus och minus, samtliga möjliga negativa konsekvenser och metoder för deras bekämpande." Under denna etapp skall reformen av banksystemet fullbordas, grosshandel för producentvaror införas, prisbildningen luckras upp, det "principiellt viktiga steget till en socialistisk marknad" tas, och ekonomiska styrmetoder förändras.

Även här finns tre viktiga "element", som enligt Abalkin måste ges särskilt uppmärksamhet. För det första måste man

"samtidigt med begränsningen av den centraliserade administrativa styrningen och kontrollen, skapa, utvidga och utveckla ett system för ekonomisk reglering". Det som döljer sig bakom denna fras är det vid det här laget klassiska sovjetiska konstaterandet att en övergång måste ske från direkt administrativ till indirekt ekonomisk styrning, dvs marknadsekonomi. Att marknaden skall vara "socialistisk" är en innehållslös ideologisk flöskel, som inte bör tillmätas någon vikt. Intressant är däremot att Abalkins fortsatta utläggning bär tydliga spår av tidigare överläggningar med svenska ekonomer. Således konstateras bl a att man vid övergång till marknaden måste införa ett system för beskattning av företagens "övervinster", och på det hela taget förefaller insikten om den nya situationens krav vara tämligen god: "För att kunna leva enligt marknadskonkurrensens lagar krävs en annan produktionsstruktur, med verkliga konkurrenter som kan erbjuda staten eller konsumenten bättre villkor."

För det andra är det enligt Abalkin "oundgängligt" att skapa helt nya kontrollorgan, som kan övervaka den nya finanspolitikens olika instrument. Till dessa nya organ måste "rekryteras högkvalificerade och höglönlade kadrer. Utan dessa kommer vi inte att klara uppgiften. Ett av de viktigaste problemen: var skall vi finna dessa specialister? Hur högt de måste avlönas är uppenbart. Men var skall vi finna dessa högprofessionella specialister på skatte-, finans- och prispolitik? De finns bara inte." Abalkins tonvikt på behovet av stora ansträngningar för att utbilda dessa kadrer är förvisso inspirerande, men den står samtidigt i bjärt kontrast till innehållet i hans egen, ovan nämnda, nyutkomna lärobok i politisk ekonomi. Var de nya specialisterna skall komma ifrån är således ännu inte klart. Till saken hör dessutom att det "måste skapas en infrastruktur av fondbörser, varubörser och handelskammare som kan omge den nya mekanismen", och var

dessa skall komma ifrån är en fråga som inte heller den präglas av någon klarhet.

Det tredje av de problem som förmödas komma att utmärka reformens andra fas rör den mycket brännande frågan om sociala skyddsnet: "Så snart vi övergår till marknaden måste vi räkna med och förutse möjliga konsekvenser, bl a ett system för skydd för låglönlade skikt inom befolkningen, för familjer med många barn och för pensionärer." Abalkin förutser här inte bara inflation, utan även strukturförändringar med påföljande krav på omskolning av arbetskraften. Dessa svårigheter anser han dock att man kan bemästra med en "flexibel" prispolitik och med olika statliga ingrepp: "Genom att operera med priser och skatter, understöd och krediter, kan vi skapa stimulanser till en ökad effektivitet inom produktionen, och till ett stegrat tempo. Vid prisökningar måste vi sätta in stränga finansiella medel, som kredit- och penningmängdsbegränsningar."

Allt detta låter ju fint och bra. Abalkin demonstrerar att man har insett såväl vad marknaden kräver, i form av institutionell struktur och utrymme för konkurrens, som vilka fördelningspolitiska konsekvenser en sådan reform kommer att få. Kvar står emellertid den ständigt påträngande frågan HUR? Hur skall monopolen brytas ner, hur skall prisbildningen frigöras, hur skall konkurrenständande befrämjas, hur skall kapitalmarknader introduceras, hur skall de sociala skyddsnetten utformas, hur skall vinstbeskattning kombineras med stimulanser till risktagande osv? Dessa frågor kräver ett väsentligen annorlunda svar än Abalkins enkla konstaterande, att "en lösning av samtliga dessa uppräknade problem gör det möjligt för oss att övergå till reformens tredje fas".

Tredje etappen

Reformens tredje etapp är – om de föregående två går i lås – tänkt att inledas

1993: "Detta blir en period då den ekonomiska reformens hela komplex av inbördes beroende åtgärder börjar bära frukt. Då kommer den ekonomiska och sociala avkastningen av den nya hushållningsmekanismen att börja växa." Under denna etapp förutser Abalkin att man kommer att övergå till marknadsbaserad hushållning, att stora förändringar kommer att ske i den ekonomiska politikens institutionella struktur, och att förutsättningar skapas för en bred utveckling av utrikeshandeln, för en partiellt konvertibel rubel. "Men", erkänner han så utan omsvep, "det måste också sägas, att än så länge är de uppgifter som kommer att möta oss under de första två etapperna betydligt bättre genomarbetade än de vi kan förvänta oss under den tredje."

I det bakgrundsmaterial som hade delats ut till novemberkonferensens delegater var den tredje etappen endast skisserad i allmänna drag, något som enligt Abalkin inte enbart berodde på att det varit ett mera överhängande behov att vara detaljerad beträffande de två första faserna, utan även därför att den pågående utvecklingen präglades av betydande osäkerhet: "Om vi ser på den ekonomiska situationen för tre år sedan, och jämför den uppfattning om möjliga utvecklingstendenser vi då hade med dagens erfarenheter, är det inte svårt att föreställa sig att den faktiska situationen vid mitten av nittioalet kan komma att gestalta sig väsentligen annorlunda än vi idag tänker oss, och detta dessutom i okänd riktning." Mot bakgrund av den rådande situationens kaotiska prägel, kan Abalkins försiktighet förefalla vis, men om man betänker att den osäkra framtid han inte anser sig kunna ha någon uppfattning om ligger endast tre-fyra år framåt i tiden föranleds nog en viss pessimism beträffande det sovjetiska reformarbetets grunder och principiella inriktning.

Reformens genomförande

Den tredje och sista avdelningen i Abalkins anförande har titeln "Om uppläggningsarbetet för den ekonomiska reformens förverkligande", och om de föregående två delarna har andats pessimism beträffande framtiden, får man här ett distinkt intryck av att det nu rör sig om ett slags resignerat testamente, från en som var med men som i all tysthet förtvivlade. Genomgående i detta avslutande avsnitt är nämligen en djup pessimism beträffande den sovjetiska befolkningens förmåga att leva upp till reformens krav. För att illustrera sin oro inleder Abalkin med att referera till en internationell konferens, avhållen i New York i september 1989, där man genomfört en idékläckning (*mozgovoï atak*) angående 1990-talets utmaningar. Följande är vad han har att meddela:

1. I en situation där antalet innovationer antas öka mycket snabbt, blir begåvning det värdefullaste kapitalet. De väsentligaste uppgifterna blir därmed att "avslöja, vårda och utveckla talanger och intellektuella tillgångar".
2. Ekonomisk tillväxt och allmänt välstånd står inte längre i motsats till den privata företagsamheten. Härav följer som nästa uppgift, att "skapa en sådan samverkan mellan stat och näringsliv, en sådan ömsesidig förståelse och motivation, att näringslivet inordnar sig i samhällets allmänna utvecklingsstrategi och inriktar sig på att utveckla samhället i dess helhet".
3. Den akademiska världen har uttalat sig för behovet av forskning kring företagsledning: "Här döljer sig enorma, och i vissa avseenden ovärderliga reserver av effektivitet, förknippade med en rationell arbetsorganisation, affärsetik, ledarskapsstil, högt ansvar hos arbetskraften, noggrannhet, kvalificerat

och förtroendefullt förverkligande av beslut, genomtänkt fördelning och samordning av funktioner." Att skapa ett "moraliskt klimat" som möjliggör ett förverkligande av dessa möjligheter ser Abalkin som en "nyckelroll" för all utbildning av såväl "kadrer" som företagsledare.

4. Betydelsen av olika nationella kulturer och traditioner har undervärderats under 1970-talet och 1980-talet. Sådana faktorer kommer under 1990-talet att spela en utökad roll, och kommer därmed att ställa helt nya krav på både teknik och arbetsorganisation.
5. Slutligen, problemet krishantering, dvs "förmåga och beredskap att snabbt och samordnat reagera på oförutsedda händelser (jordbävningar, teknologiska katastrofer osv)". Inför 1990-talet förutser Abalkin ökade risker med "storskaliga vetenskapligt-tekniska innovationer" och anser därför att problemet i anslutning till krishantering måste bli föremål för speciellt intresse.

Utan särskild kommentar kring dessa för auditoriet otvivelaktigt skakande utmaningar, fortsätter Abalkin sin skoningslösa framfart med att "än en gång understryka oundvikligheten, vikten av att ha ett av staten godkänt koncept som anger reformens inriktning och påföljande etapper". Det krävs särskilda program för antimonopolpolitiken, för inflationsbekämpningen, för grosshandel och för värdepappershandel, och varje sådant program måste sammanfatta nödvändiga och tillräckliga villkor för det aktuella problemets lösning. Någon särskilt god prognos för att sådana program skall utformas tycks han dock inte se, ty "ett av de allra allvarligaste problem som nu kräver sin lösning är en kvalitativ förbättring av beslutsfattandet". Detta grundskott mot bristen på kompetens hos dem som är satta att utforma reformerna kan tyckas

allvarligt nog, men det framstår ändå som en mild västanfläkt jämfört med följande konstaterande av tillståndet hos den allmänhet som till *syvende og sidst* måste genomföra dem:

I samband med detta skulle jag än en gång vilja återvända till frågan om den eufori som är förknippad med det pågående lagstiftningsarbetet. Hur viktigt detta arbete än må vara, är det mildt uttryckt naivt att tro att man endast genom att anta lagar kan förändra den faktiska ekonomiska situationen. Man måste klart förstå, att lagar under vissa omständigheter inte efterlevs. Framgång med de pågående förändringarna är helt avhängig tillgången på nödvändiga kadrer, förändring av sociala förhållanden, skapande av allt det som kallas ett "civilt" samhälle (*grazhdanskoe obsjtestvo*), förändring av hela det sociala, politiska och psykologiska tillståndet i landet, perestrojka av en mängd stereotyper, värdesystem och beteendemönster.

Det Abalkin här uttalar är egentligen inget annat än en dödsruna över perestrojkan. Som han fortsättningsvis konstaterar, kräver reformerna "en förändring av det allmänna medvetandet, av hela vår kultur", och hur denna förändring skall kunna åstadkommas är idag mycket svårt att se. Som vi ovan konstaterat, pekar nu opinionsundersökningar på att den allmänna opinionen snarast är på väg bort från perestrojkans krav, och i takt med att det ekonomiska sönderfallet förvärras kan dessa tendenser på goda grunder förväntas tillta i styrka. Därmed kommer nog perestrojkans öde att vara slutgiltigt beseglade, oavsett vilka framsteg som må göras på det teoretiska planet.

Slutsatser

Tre väsentliga slutsatser kan dras av Abalkins framställning. För det *första* illustrerar hans tämligen långrandiga diskussion av socialismens förnyelse att det fortfarande finns betydande ideologiska hinder

i vägen för perestrojkan. Man kan visserligen hävda att detta endast är politiskt bländverk, som de tunga reformmakarna egentligen inte tror på, men blotta faktum, att man trots allt känner sig tvingad ägna tid åt dylik diskussion, antyder att det åtminstone på lägre nivåer finns ett kompakt motstånd mot förändring i centrala frågor såsom äganderätt, marknadsprissättning och risktagande. Detta bådar inte gott.

För det *andra* förtjänar Abalkins konstaterande av den teoretiska krisen verkligen att tas på ett betydande allvar. Här rör det sig nämligen inte bara om en avsaknad av teori för hur övergången från plan till marknad bör ske. Krisen är snarast ett symptom på en mycket utbredd oförmåga bland sovjetiska ekonomer att över huvud taget tänka i de kategorier som utgör den eftertraktade marknadsekonomins grundstenar: fri prisbildning, alternativkostnader, kapitalrörelser, riskbedömning osv. Mellan de ideologiska blockeringarna, å ena sidan, och denna teoretiska oförmåga, å den andra, uppstår naturligt nog en olycklig ömsesidig

förstärkning.

För det *tredje*, och förmodligen i särklass allvarligast, rör Abalkin i sin diskussion av 1990-talets utmaningar och utbildningsbehov vid den allra ömmaste av perestrojkans många portvinstår, nämligen den psykologiska deformationen av det mänskliga materialet som är resultatet av mer än sju decennier av kommunism. Opinionsundersökningar såväl som den faktiska ekonomiska utvecklingen illustrerar tydligt hur sovjetmänniskan – på alla nivåer – har skolats till ett slags inlärdd hjälplöshet, en situation där alla initiativ underifrån är anatema och där staten i gengäld axlar hela bördan av folkets försörjning. När nu statens skuldror inte längre räcker till, framtrader befolkningens hjälplöshet i brutal blyxtbelysning.

Den kombinerade vikten av dessa tre faktorer är milt uttryckt överväldigande, och något annat än en mycket dyster prognos för framtiden tycks knappast vara motiverat. Huruvida det blir Gorbachev eller någon annan som får presidera över denna utveckling tycks inte längre vara en fråga av någon särskild vikt.